

el-Bahs en-Nahvî inde'l-Usûliyyîn

Mustafa Cemâlüddîn

Daru'r-Reşîd li'n-Neşr, Bağdat 1980, 328 sayfa.

İslâm kültürünün ayırıcı hususiyetlerinden birisi (belki de en önemlisi), lisan temelli oluşudur. Bu durum hiç de tesadüfî bir şey değildir. Çünkü İslâm, insanın yaradılışından bu yana muhtelif şekillerde gerçekleşen İlahî müdahalenin lisanî şekilde olanının en sonu ve sonucusudur. Vahyin lisanî olması ile, o vahiyden neş'et etmiş bir kültürün lisanına önem vermesi, başından tayin edilmiş gibidir. Bundan dolayı yeryüzünde müslüman olarak yaşamak isteyen insanlar varolduğu müddetçe, lisan ve lisan ile ilgili konular en önemli ilgi alanı olmaya devam edecektir.

Lisan her ne kadar başından beri ilgi odağı olmuşsa da, bazı dönemlerde toplumsal hayatın ve kültürün bütün alanlarında görülen inhitata paralel olarak inkıtaa uğramıştır. Günümüzde yeniden kendini izhar eden hayat alâmeti, daha önce İslâm düşünce geleneğinin kendi hususiyeti içinde anlaşılması yönünde bir dizi gayreti de ortaya çıkarmışa benziyor. Lisan konusundaki çalışmalar işte bu noktadan oldukça önemli bir yer tutmaktadır (Son zamanlarda İslâm düşünce tarihi ile ilgili bazı çalışmalarda da bu nokta kendisini göstermektedir. Meselâ Muhammed Abid el-Cabirî, *Bunyetu'l-Akli'l-Arabî*, Beyrut 1990 [3. baskı]; Hammadî Sammûd, *et-Tefkir el-Belâgî 'inde'l-Arab, Ususuhû ve Tatavvuruhû ile'l-Karn es-Sâdis*, Tunus 1981; Ceyrar Cehamî, *el-İşkâliyyetu'l-Lugaviyye fi'l-Felsefeti'l-Arabiyye*, Beyrut 1994; Ebu Ya'rab el-Merzûkî, *Islâhu'l-Akl fi'l-Felsefeti'l-Arabiyye, Min Vâkı'yyeti Aristo ve Eflatûn ila İsmiyyeti İbn Teymiyye ve İbn Haldûn*, Beyrut 1994).

Yukanda zikredilen eser, gelenek içinde önemli bir yer edinen fıkah usulü ilminde lisan üzerinde yoğunlaşan gayretlerin, doğrudan dilbiliminin konusuna giren sözdizimi (sentaks, nahv) ile ilgili nasıl düşünüldüğünü, bu bakış açısının dilbilimcilerin bakış şekline hangi noktalarda ayrıldığını ele alan bir doktora tezinin yayımlanmış halidir.

Ancak, nahiv ile ilgili araştırmaların, bugün Türkiye'de de galat-ı meşhur olan bir sözle, Arap dili ve edebiyatının ilgi alanına girdiği varsayıldığı için, yazar da, böyle bir konunun oldukça garip karşılanacağına işaret ederek (s. 7) mukaddime kısmında (s. 7-20) niçin böyle bir konunun fıkah usulünü ilgilendirdiği üzerinde durmakta ve konusunu temellendirerek, kısaca tasvir etmektedir. Öncelikle işaret edilmesi gereken hususlardan birisi, Dilbilimi ile tabii bir dilin (Türkçe, Arapça, Fransızca, İngilizce, Çince vs.) dilbilgisini birbirinden ayırmak gerektiğidir. Tabii bir dilin dilbilgisi, o dilin kullanımının tâbi olduğu kuralları "tasvir" etmeyi kendisine konu edinirken, dilbilimi, dilin ne olduğunu, yaklaşım şekline göre ya muhtelif dillerdeki ortak hususiyetleri ortaya çıkararak veya dilin mahiyetini ele alarak ifade etmeye çalışır. Her iki halde de ilim adamı, bir veya birkaç dili kendisine hareket noktası olarak seçer ve ona dayanarak genel geçer kurallara ulaşmaya gayret eder. İşte bizim düşünce geleneğimizde dilbilgisi ve dilbilimi üzerinde yoğunlaşan

araştırmalarda esas alınan dil, vahyin nakledildiği lisan olan Arapça'dır. Ulemâ bir taraftan Arapça'nın dilbilgisi kurallarını tesbit etmeye çalışırken, diğer taraftan Arapça'yı esas alarak dilbilimi ile ilgili konuları da araştırmıştır. Dilbilgisinde tasvirî olan husus, dilbiliminde, birincisinde ortaya çıkarılan neticelerden tecridle ulaşılan -ve bazı modifikasyonlarla bütün dillere tatbik edilebilir- ilkelere ulaşma gayreti şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu durum, bizim geleneğimizde belâgat ilimleri olarak bilinen "Beyân, meânî ve bedî" ile, Batı'da özellikle yirminci yüzyılda gelişen "semantik, pragmatik, semiyotik" gibi muhtelif disiplinleri kabaca mukayese eden herkesin malumudur.

Müellif eserine, bu konuların farkına varamamış olan bir araştırmacının (Temam Hassan, *el-Lugatu'l-Arabiyyetu ma'nâhâ ve mebnâhâ*, Kahire 1973) bir iddiasını ele alarak başlıyor. Bu iddianın sahibi, usulcülerin, mefhûmu'l-muhâlefe gibi bazı konular dışında, dil ile ilgili herhangi bir katkısının olamayacağı ve usulcülerin mânâ ile değil de, hüküm ile ilgilendiklerini, hükmün de ya örfî veya aklî olabileceğini, örfî olanda önemli olanın farz, vacib, haram vs. gibi hükümlerin; aklî olanda ise doğru ve yanlışın söz konusu olduğunu söylemektedir. Ancak müellifin de işaret ettiği gibi, lafız ile mânâ veya nass ile mânâ arasında ne gibi bir alâka olduğunu tesbit etmeden, ne örfî anlamda ne de aklî anlamda bir hükme ulaşmak ve ulaşılan bir hükmü temellendirmek mümkün değildir. Yani mesele, usûlü ve usulcüler, söz konusu iddia sahibi ve benzerlerinin düşünemedikleri kadar derinden ilgilendirmektedir (s. 8-9). Bundan dolayı usulcüler bu gibi konuları, beyân ve nahiv ilimlerinin ele aldığından biraz daha farklı bir şekilde, usul eserlerinin "el-mebâdi el-lugaviyye" veya "mebâhîsu'l-elfâz" başlıkları altında ele almışlardır (s. 9). Yani lafız-mânâ, veya nass-mânâ ilişkisi, lafzın veya nassın mânâyâ delâleti noktasından üç ayrı disiplinin konusu olmuştur: Bu ilimler belâgat ilimleri (beyân, meânî ve bedî), nahiv ve fıkıh usûlüdür. Bu ilimlerden nahiv, daha çok kelimelerin bir araya gelmesi ve bir anlam ifade etmesinin formel kısmıyla uğraşarak, bunun kaidelerini ortaya koymaya çalışırken, muhteva üzerinde fazla durmamıştır. Buna göre nahivciler açısından mesele sadece Arapça'nın doğru kullanımının kaidelerini tesbit olmuştur. Buna karşılık belâgat alimleri, mütekellimin ve muhatabın durumunu nazar-ı dikkate alarak, canlı bir iletişim içinde anlaşmanın en mükemmel bir şekilde gerçekleşmesinin şartları üzerinde durarak, ifadeleri ihbarî ve inşaî olarak tasnif ve ilgili konuları derinliğine tahlil etmişlerdir. Usulcüler açısından mesele, daha çok lisanî olanın mânâyâ delâleti ve bu delâletin kısımlarından birisi olan şer'i hükmü tesbit gayreti üzerinde yoğunlaşmıştır. Kısaca lafız-mânâ ilişkisi, bu üç disiplini de ilgilendirmekle birlikte, amaçlar farklı olduğu için onların aynı konu üzerinde yoğunlaşan gayretlerinde, metodlarının farklılığında esasını bulan bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır (s. 13-14). Müellif eserinde bu üç alanı nazar-ı dikkate alarak, özellikle usulcülerin ulaştıkları neticeleri ortaya koymayı hedefleyerek, bu ilimlerde hemen bütün temel mezhep (imamîlik, zeydîlik, zahirîlik, ve dört sunni mezhep) ve önemli alimlerin eserlerini (bibliyografya kısmında temel fıkıh usulü eserlerinin yanında önemli nahiv ve dilbilimi

hakkında yazılmış eserlerin listesi mevcuttur) inceleyerek, böyle bir çalışmayı yapmıştır.

Müellif araştırmasında söz konusu edeceği disiplinleri zikrettikten sonra (s. 15-17), eserin bölümlerini kısaca tanıtmaktadır (s. 17-19). Yazıda takip ettiği usulü, tasvir edici ve değerlendirci olarak tarif eden yazar, usulcülerin nahve bakış açısını tasvir ederken, onların ulaştıkları neticeleri de, muhtelif disiplinleri ve mezhepleri birbirleriyle mukayese ederek değerlendirmeyi hedeflemektedir (s. 20).

Giriş bölümünde (s. 21-55) müellif, çalışmasında gözettiği amacın, nahiv ile ilgili yeni bilgilere ulaşmak değil, nahiv konusunda dilbilimcilerin dikkatini çekmeyen bir alana işaretle, usulcülerin fikhını, nahvini, belâgatini ve sarfını ortaya koymak olduğunu söylemektedir. Hareket noktası olarak da ilk usulün ortaya çıktığı Kûfe ve Medine ulemâsının, Arapça olan esasların anlaşılması için zorunlu olan dilbilgisi ile ilgili dayanaklarını seçtiğini ve buradan hareketle usul ile nahiv arasında esasında var olan ilgiyi ortaya koyacağını söylüyor (s. 22). Bu ilginin, sahabi dönemine kadar geri gittiğini ve bizzat Hz. Ömer'in lisan ile ilgilenmeyi teşvik ettiğini, Kurtubi'den naklettiği bir rivayetle temellendiriyor (s. 23).

Nahivciler ve usulcülerin nahvi nasıl tarif ettiklerini bir kaç misalle nakleden müellif, nahvin ağırlıklı olarak formel kriterleri kendisine konu edinmekle birlikte, nahivcilerin kendilerini bununla sınırlamadıklarını, hiç değilse bazı nahivcilerin sadece formel kriterlerle uğraşmadığını, lisanın kullanımının kaidelerini de nahvin konusu olarak incelediklerini ve bu haliyle de nahvin usulcülerini doğrudan ilgilendirdiğini vurguluyor (s. 30). Kısaca fıkıh usulü ilmi ile ilgili tarifleri nakleden müellif, fakihlerin içtihadlarının usulcülerin tesbit ettiği genel istinbat kaidelerine bağlı olduğunu ve bu kaidelerin de esaslardan ikisinin, Kur'an ve sünnet, Arapça olarak nakledildiğinden naşi, dille doğrudan alâkalı olduğunu vurgulayarak, usulün de anlama, anlamın da hükme delâlet etmesinden dolayı, nahivcilerle usulcülerin niçin bir noktada buluştuklarına işaret eder (s. 34-37). Ancak ortada önemli bir fark vardır: Nahivciler genellikle fiillerin, masdarların kullanımı, irabda mahalli olup olmadığı gibi formel meselelerle uğraşırken, usulcüler fiil ve masdar sigalarının, cümlelerin ve terkiplerin delâleti gibi konularla uğraşarak, mütekellimin kasdının nasıl anlaşılabileceği meselesini kendilerine konu edinmiştir (s. 37).

Tarihî olarak fikhın gelişimine bakılınca, onun temel iki esasının Arapça olarak nakledilen Kur'an ve sünnet olduğu ve bunlarda ne denildiğinin tesbitinin Arapça dilbilgisine bağlı olduğuna işaret eden yazar, başından itibaren nahvin (nahiv kitaplarının değil, dilin kullanımının formel kaideleri anlamında nahvin) fukahanın doğrudan ilgi alanına girdiğini vurgular (s. 38). Sahabi ve tâbiî dönemde bu ilginin devam ettiğini birçok rivayetle delillendiren yazar, dil ile ilgili araştırmaların müçtehid imamlar döneminde daha da ön plâna çıktığını ve bundan sonra fikhın mütemmim cüzü haline geldiğine işaret ederek, bu noktanın İmam Şafî'nin *er-Risale*'sinde açıkça vurgulandığını zikreder (s. 39-46).

Bütün bunlardan sonra yazar asıl sorusunu sorar: Usulcülerin “nahvi” ile nahivcilerin “nahvi” bir ve aynı şey midir, yoksa farklı iki şey midir? Eğer usulcüler dil ile ilgili meselelerde nahivcilerin mukallidi iseler, ayrıca onların nahiv konusunda ne düşündüklerini araştırmak abes olacağına göre, burada bir farklılık olup olmadığını araştırmak için bir neden gerekir. Bu neden de her şeyden önce nahivde içtihad ve taklidin olup olmayacağı sorusuna verilecek cevapla alakalıdır. Peki nahivde içtihad ve taklid mümkün müdür? Mümkün değilse neden? Mümkünse, bunun ön şartları, sınırları ve neticeleri nedir?

İmam Şafii'ye göre müctehidde olması gereken şartlardan birinin de, dilbilgisi ile ilgili hususlarda içtihad kaabiliyetini haiz olması gerektiğidir. Bu görüşü Şerif Murtaza'nın da açıkça desteklediğini söyleyen (s. 48-50) müellif, nahivcilerin söylediklerinin, mümkün olan formlardan sadece birisi olduğunu, yani her disiplini ilgilendiren dil hakkında daha farklı yaklaşımların da mümkün olduğunu kabul edildiğine işaret eder (s. 50). Ancak bu durum, daha çok Gazzali öncesi için geçerlidir. Sonraki dönemde bazı usulcüler, nahivde nahivcileri taklidin gerektiği tezini savunmuşlardır (s. 51). Ancak bu görüş de genel geçer bir görüş olarak kabul görmemiş, usulcülerin dil alanında da içtihad kudretini haiz olmaları gerektiği, diğerlerinin yanında meselâ Şâtıbi (öl. 790) tarafından savunulmuştur (s. 52). Bu konu ile ilgili tezini yazar kısaca şöyle özetliyor: Usulcüler, kendileri dil üzerinde düşünüp, gözlemlerini tümevarımlarla genel kaideler olarak ifade etmişler ve böylece “usulcülerin nahvi” denilebilecek bir dil anlayışı ortaya çıkmıştır (s. 53). Yazar bu yaklaşım şeklinin teferruatını ilerideki altı bölümde ele alarak, bunun ne demek olduğunu göstermek istemektedir.

Birinci bölümde (s. 57-80) yazar, usulcülerin kelimeleri nasıl taksim ettikleri üzerinde duruyor. Nahivcilerin kelimeleri isim, fiil ve harf olarak üç kısma taksim ettiklerine işaret eden müellif, klasik usulcülerin de bu taksimi kabul ettiklerini, ancak meseleye daha çok anlam açısından veya kelimelerin anlamlı bir bütün olan cümle içinde oynadıkları rol açısından tarif edildiğini ifade ederek, yeni usulcüler dediği, kendisinin de tahsilinin bir kısmını aralarında tamamladığı anlaşılan, Necf usulcülerinin bu taksimi kabul etmediklerini, özellikle fiilde vurgulanan zaman unsurunun zorunlu olmadığından hareketle, kelimeleri isim ve harf olarak iki kısma ayırdıklarını söyler (s. 64). Buna göre dildeki anlamlı birimler, ya bir şeye delâlet ediyorlardır veya şeyler arasındaki bir nisbet alâkasına. Birincisini isim oluşturur, ikincisi ise harf ve fiil. Yazar daha sonra bu tefriki tahlil edip, beşli bir taksime (isim, fiil, sıfat, kinaye ve harf) ulaşarak bu bölümü tamamlıyor (s. 80).

İkinci bölümde (s. 81-114), birinci bölümde ulaştığı beşli taksimi ayrı ayrı ele alarak, bunlardan birincisi olan masdar ve iştikakın kaynağı üzerinde durulmaktadır. Usulcülerin isimleri, şahıs isimleri ve cins isimleri olarak iki kısma ayırdıklarına işaret eden yazar, usulcüler nezdinde, aslolanın özel isim olduğunu, cins ismin özel isimlerden tecridle oluşturulduğunu ifade eder. Buradan hareketle, siga fikrinin teşekkül ederek, sigaların da netice itibarıyla vaz'î olduğunu söyler. Bu bölümün

devam eden sayfalarında, usulcüler ve nahivciler arasında mukayeseli olarak meseleyi ele alıp tasvir ederek, sözü yine yeni usulcüler dediği Necef usulcülerine getirip, onların bakış açılarını ortaya koyar.

Üçüncü bölümde (s. 115-140) sıfatlar ve müştak olan sıfatların usulcüler tarafından nasıl ele alındığı konu edilmektedir. Müştak konusunda usulcüler arasında muhtelif görüşler olduğunu zikreden yazar, bu konudaki muhtelif tartışmaları ele aldıktan sonra, meselenin sadece dili değil, dilin de ötesinde felsefî bir dizi tartışmayı gerektirdiğine işaret ederek, bölümü bitirir. Bu bölümde yazarın tesbit ettiği, ancak üzerine gitmediği nokta, delâlet meselesinin sadece lisanî bir mesele olmayıp, varlık konusunu da doğrudan ilgilendirdiğidir. Başka bir ifade ile, anlam üzerinde konuşmak, bir şekilde varlık üzerinde konuşmak olduğu için, Gazzali gibi birçok alimde görüldüğü gibi, bir varlık görüşü olmadan temellendirilmesi mümkün değildir. Özellikle geç dönemlerin fakihlerinden Kâfiyeci, muhtelif risalelerinde bu konuyu, gerekli bütün boyutlarıyla ele almış olmakla birlikte, ortaya çıkarılması için yapılacak çalışmaları beklemektedir.

Dördüncü bölüm (s. 141-195) fiili kendisine konu edinmektedir. Yukarıda da işaret edildiği gibi, usulcüler, yazarın derlediği malûmata göre, kelimeleri muhtelif şekillerde taksim etmişlerdir. Bunlar arasında zamanı fiilde önemli bir unsur olarak görmeyenlerin, ayrıca fiil üzerinde durmayacakları, bunun yerine daha çok isimler arasındaki nisbetin keyfiyeti üzerinde yoğunlaşacakları tabîdir. Buna göre fiilde önemli olarak kabul edilen “oluş” ve “zaman”dan sonuncusunun sorgulanması, bu bölümün esas mihverini teşkil ediyor. Yazar'a göre fiilin unsurlarından oluş, faile nisbet edilerek, onun bir işi olarak görülmekle birlikte, zamanın fiil için önemli olup olmadığı sorusunu, nahiv açısından müsbet, siga açısından menfi olarak cevaplamışlardır (s. 168).

Beşinci bölümde (s. 197-239) harfler ve harflerin anlamı üzerinde durulmaktadır. Yazarın harflerin anlamının, cümlelerin anlamının tesbiti açısından önemli olduğunu vurgulayarak başladığı bu bölümde, harflere ilginin nahivciler ve sarfçılar açısından daha çok formel olduğunu, usulcülerin ilgisinin ise daha çok delâlet üzerine yoğunlaştığına işaret eder. Daha sonra nahivcilerle usulcüler arasındaki farkları inceler. Mütekaddimin nahivcilerin bu konuda fazla bir şey söylemediklerini ifade eden yazar, müteehhirin nahivcilerin, muhtemelen usulcülerin tesiriyle, harflerin anlamı üzerinde de fikir beyan ettiklerini söyler (s. 235). Ancak harflerin anlamı meselesi, nahivcilerin aksine başından beri usulcülerin yoğun olarak ilgilendikleri bir konu olmuş ve bu konuda birçok görüş ortaya çıkmıştır ki, yazar bu görüşleri dört ile sınırlayarak tahlil eder.

Altıncı bölüm (s. 241-291) cümleyi konu edinmektedir. Kitabın her bölümü oldukça önemli malûmatı ve tahlilleri ihtiva etmekle birlikte, belki en önemli kısmı bu bölümdür. Çünkü, bütün kelimeler ancak belirli bir düzen içinde kullanıldığı zaman, yani onlarla bir cümle teşkil edildiğinde bir bütünün mütemmim cüzleri olarak, bir vahdet teşkil eden cümle içinde ve cümle vasıtasıyla anlam kazanabilmektedir.

Bölüm cümle konusunun muhtelif şekillerde (isim cümlesi, fiil cümlesi; tam cümle, eksik cümle; ihbarî cümle, inşaî cümle) tasnifi ve bunların delâletleri geniş bir şekilde tahlil edilerek tamamlanmaktadır.

Kitabın sonuç kısmında (s. 293-309) ulaştığı neticeleri hulâsa ederek, bir değerlendirmesini yapmaktadır. Bu hulâsadan hemen sonra, kısa bir İngilizce özet verilmiştir (s. 321-322).

Kitabın sonuna, eserin hazırlanmasında istifade edilen kaynaklar verilmiş (s. 311-320), ayrıca "İçindekiler" kısmı eklenmiştir (s. 323-328).

Eserde dikkat çeken en önemli hususlardan birisi, yazarın meseleyi (daha giriş kısmında bunun böyle olmadığına işaret etmesine rağmen s. 19) sanki bir usulcü, bir nahivci ve bir dilbilimci varmış gibi ele alması, usulcüler, nahivciler, ve dilbilimciler arasında da birbirinden farklı birçok görüşün ve bakış açısının bulunduğu göz ardı ediyor olmasıdır. Halbuki, söz konusu disiplinlerin hem tarihî gelişim süreci içinde hem de muhtelif mezheplerin sahip olduğu bakış açısına göre kendi içlerinde de birçok farklı görüşlerin orta çıktığı bilinmektedir. Bu durum yazarın takip ettiği, Türkiye'de de yaygın olan, ilmî araştırma teknikleri ile doğrudan alâkası vardır. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, yazar eseri yazarken, muhtelif alimlerin eserlerinden, nahiv kitaplarından aldığı şablona göre, işine yarayacak olan ifadeleri fişleyerek, bunları bir araya getirmiş ve bunlar arasında alâka kurarak ve bunları bazı yorumlarla da destekleyerek, bir metin ortaya çıkarmışa benziyor. Bu telif şekli ister istemez, anakronik ve konuya yabancı bir tasnif içine sokulmaya zorlanan, birbirleriyle doğrudan alâkalı olmayan, farklı zaman ve farklı müelliflere ait, bir dizi cümleyi, sanki bir zihinden ve bir alimin kaleminden çıkmış gibi göstermekte, bu da ister istemez ele alınan konunun yeniden düşünülerek, usulcünün dil görüşünün gereği gibi ifade edilmesini engellemektedir.

Yazıda dikkat çeken noktalardan birisi de, usulcülerin görüşleri incelenirken, nahivcilerin nahiv kitaplarında kullandıkları şema çerçevesinde, usulcülerin bu konularla ilgili görüşlerinin ele alınmasıdır. Bu noktada ister istemez, nahivcilerin nahvinin, bir anlamda daha farklı bir yorumuyla karşı karşıya gelmek kaçınılmaz hale gelmektedir. Bundan dolayı eser bir nahiv kitabı gibi yazılmış olmakla birlikte, sanki anlam ve delâlet meselelerinin ele alındığı çok özel bir bakış şekli ortaya çıkmakta, ancak kullanılan şema gereği, yaklaşım şeklinin hususiyetleri ortadan kaybolmakta, sanki sadece daha farklı bir yorum söz konusuymuş gibi bir intiba uyandırmaktadır. Yazarın zaman zaman bazı Şii müellifleri ön plâna çıkarması, kendisinin yetişme şartlarıyla alâkalı olmasından dolayı, anlayışla karşılanması gereken bir nokta olduğu gibi, söz konusu müelliflerin de düşüncelerinde genel fıkıh usulü düşüncesi içerisinde önemli bir yere sahip olduklarını da ihsas ettirmektedir.

Yukarıda zikredilen bazı önemli eksikliklerine rağmen (ki böylesi eksiklikler, sahasında ilk olarak yazılmış eserlerde her zaman ortaya çıkabilir), eser, ele alınması

oldukça zor bir konuyu güzel bir dille ele alan, okuyucuya İslâm Kültürü'nde dil ile ilgili düşüncenin hangi boyutlarda gerçekleştiği konusunda önemli ipuçları veren değerli bir çalışmadır. Özellikle, İslâm düşünce tarihi, fıkıh usulü, dilbilimi, dil felsefesi ve Türkiye'de kullanıldığı şekliyle, Arap dili ve edebiyatı ile ilgilenen herkesin istifade edebileceği oldukça önemli ilmî bir katkıdır.

Tahsin Görgün

Endonezya'da İslâm ve Hollanda Sömürgeciliği

İsmail Hakkı Göksoy

Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, Ankara 1995, XVII+298 sayfa.

İslâm ülkelerinin ilişkilerinde olumlu bir yapının oluşması için birbirlerinin tarihlerini, kültürlerini, coğrafyalarını ve siyasi yapılarını iyi bilmeleri gerekir. Bunun gerçekleşmesi de İslâm ülkelerini inceleyen ve onlar hakkında malûmat veren eserlerle mümkündür. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki müslüman ülkeler üzerine Türkçe yayınlar kısmen yeterli seviyede olmakla birlikte, dünyanın diğer bölgelerindeki İslâm ülkeleri ile ilgili yayınlar yok denecek kadar azdır.

İSAM tarafından yayımlanan İsmail Hakkı Göksoy'un İngilizce, Hollandaca ve Endonezyaca kaynak ve arşiv belgelerinden istifade ederek hazırladığı eser, bu anlamda önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Londra Üniversitesi School of Oriental and African Studies'de (Doğu ve Afrika Araştırmaları Fakültesi) "Dutch Policy Towards Islam in Indonesia 1945-1949" ismiyle doktora çalışması olarak hazırlanan bu kitap İkinci Dünya Savaşı sonrasında Endonezya'yı tekrar sömürge yapmak için Endonezya topraklarının önemli bir bölümünü denetimi altına alan Hollanda'nın bu ülkede İslâm'a ve müslümanlara karşı izlediği politikayı ele almaktadır. Hollanda ve diğer sömürgeci ülkelerin politikalarını ortaya koyması, esere ayrı bir ehemmiyet kazandırmaktadır.

Göksoy'un kitabı "Giriş" dışında dokuz bölümden oluşmaktadır. Ayrıca bağımsızlık dönemi sonrası Endonezya'da İslâmiyet'in durumunu ele alan bir "Ek" bölümü mevcuttur. Yazar, "Giriş" bölümünde bu çalışmayı hazırlama sebebinin Endonezya üzerine yapılan ilmî çalışmalarda Hollanda'nın ve ülkenin önemli bir bölümünü idaresi altında tutan Hollanda Hindistanı Hükümeti'nin Endonezya ile olan siyasi ilişkilerine fazlaca yer vermelerine rağmen, onların İslâm'a ve müslüman liderlere karşı uyguladıkları politikalarından hiç bahsetmediklerini belirtir. Yine "Giriş"te, 1945 yılından sonra Endonezya'da Hollanda Hindistanı Hükümeti'ne İslâm işleri danışmanı olarak görev yapan İslâmî konularda mütehasis kimşelerin Endonezya'daki İslâm toplumu hakkında ilgili hükümete sundukları rapor, mektup, muhtıra ve notların Hollanda Hindistanı Hükümeti'nin Endonezya'da takip ettiği politikayı belirlediğini ifade etmektedir.